

על מה מכפרת התשובה ועל מה מכפר יום הכפורים?

הקדמה

במאמר הקודם למדנו שלדעת חכמים יום הכפורים אינו מכפר בלא שקדמה לו תשובה. נשאלה השאלה: אם האדם שב בתשובה - לכאורה אין לו צורך ביום הכפורים, שכן התשובה לבדה מכפרת! בשאלה זו עסקו חז"ל בסוף מסכת יומא.

חלק א: המשניות וסוגית הגמרא בסוף מסכת יומא

א. המשניות בסוף מסכת יומא

1. דברי המשנה במסכת יומא פ"ח מ"ח

המשנה במסכת יומא (פ"ח מ"ח, דף פה ע"ב) אומרת:

"חטאת ואשם ודאי מכפרין.

מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה.

תשובה מכפרת על עבירות קלות – על עשה ועל לא תעשה,

ועל החמורות היא תולה, עד שיבא יום הכפורים ויכפר".

במשנה זו נאמר שתשובה מכפרת גם ללא יום הכפורים, אך רק על הקלות, ואילו יום הכפורים בצירוף לתשובה מכפר גם על העבירות החמורות.

2. דברי המשנה במסכת יומא פ"ח מ"ט

המשנה האחרונה במסכת יומא (פ"ח מ"ט, דף פה ע"ב) אומרת:

"עבירות שבין אדם למקום – יום הכפורים מכפר.

עבירות שבין אדם לחבירו – אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו.

את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: 'מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו' – עבירות שבין

אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים

מכפר עד שירצה את חבירו".

יש לשאול: האם משנה זו חולקת על המשנה הקודמת?

מסתבר שלא, אלא שמשנה זו ביארה שכל מה שנאמר במשנה הקודמת שיום

הכפורים מכפר עם התשובה, מוגבל בתנאי זה: "עבירות שבין אדם למקום יום

הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו".

ב. הסברי הגמרא למשנה

על מה שנאמר במשנה ח' "תשובה מכפרת על עבירות קלות – על עשה ועל לא-תעשה", שאלה הגמרא (פה ע"ב):

"השתא על לא תעשה מכפרת, על עשה מיבעיא?! כלומר: כיון שלא תעשה יותר חמור מעשה, ותשובה מכפרת עליו, מדוע כתבה המשנה שתשובה מכפרת גם על עשה? והרי זה פשוט!

ענתה הגמרא: "אמר רב יהודה הכי קאמר: על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה". כלומר: מה שכתוב במשנה שתשובה מכפרת על לא תעשה - אין הכוונה ללא תעשה רגיל, שיותר חמור מעשה, אלא רק ללא תעשה קל, שניתק לעשה, ואין לוקים עליו.

המשיכה הגמרא ושאלה: "ועל לא תעשה גמור לא? ורמינהו: אלו הן קלות – עשה ולא תעשה, חוץ מ'לא תשא' (שמות כ, ז)!" פירש רש"י: "קא סלקא דעתך משום דכתיב: 'לא ינקה' (שם)!"

כלומר: דווקא על הלאו החמור של "לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא", שעליו נאמר: "כי לא ינקה ד' את אשר ישא את שמו לשוא", אין התשובה לבדה מכפרת, אבל על לאו רגיל התשובה לבדה מכפרת!¹

דחתה הגמרא: "לא תשא וכל דדמי ליה". פירש רש"י: "לא תעשה גמור"². כלומר: למסקנת הגמרא בשלב זה אכן תשובה אינה מכפרת על לא תעשה רגיל, שיותר חמור מעשה, אלא רק על לא תעשה קל, שניתק לעשה, ואין לוקים עליו.

המשיכה הגמרא והקשתה על רב יהודה: "תא שמע: ר' יהודה אומר: כל שהוא מ'לא תשא' ולמטה – תשובה מכפרת, מ'לא תשא' ולמעלה – תשובה תולה ויום הכפורים מכפר!"

¹ על חומרת הלאו "לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא" עיין בראב"ע וברמב"ן שמות כ, ו, וב"שערי תשובה" לרבנו יונה ג, מה, ובספרי "הדר התורה" שמות עמ' 210-212.

² שאל על כך בספר "תוספות יום הכפורים": "איכא למידק: לפי תירוץ זה אמאי נקט: 'חוץ מלא תשא'? נימא: 'חוץ מלא תעשה גמור'!" ותירץ שני תירוצים:

א. "יש לומר דנקט: 'חוץ מלא תשא' לאשמועינן דמדכתיב גבי 'לא תשא': 'לא ינקה', שמעינן דבאיסור לאוין אין תשובה מכפרת לחוד".

ב. "אי נמי נקט: 'לא תשא' משום חידושא, דאף על גב דלא עביד מעשה, דעקימת שפתיים לא חשיב מעשה, כדאיתא בפ"ג דשבועות (דף כא), אפילו הכי אין תשובה לחודא מועלת, וכל שכן שאר לאוין דאית בהו מעשה, אין תשובה לחוד מכפרת".

ענתה הגמרא: "לא תשא וכל דדמי ליה"³.

המשיכה הגמרא והקשתה על רב יהודה: "תא שמע: לפי שנאמר בחורב תשובה ונקה [רש"י: לאחר מעשה העגל כשעלה משה להתפלל עליהן, ולקמן מפרש לה], יכול אף 'לא תשא' [רש"י: ינקה בתשובה] עמה? תלמוד לומר: 'לא ינקה'. יכול אף שאר חייבי לאוין כן? תלמוד לומר: 'את שמו' – שמו הוא דאינו מנקה, אבל מנקה שאר חייבי לאוין!" כלומר: דווקא על הלאו החמור של "לא תשא את שם ד' אלקיך לשוא", שעליו נאמר: "כי לא ינקה ד' את אשר ישא את שמו לשוא" אין התשובה לבדה מכפרת, אבל על לאו רגיל התשובה לבדה מכפרת!

תירצה הגמרא: "תנאי היא, דתניא: על מה תשובה מכפרת? על עשה ועל לא-תעשה שניתק לעשה, ועל מה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר? על כריתות ועל מיתות בית דין ועל לא-תעשה גמור".

כלומר: יש בכך מחלוקת תנאים. הכל מודים שתשובה לבדה מכפרת על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה, אך נחלקו האם לא תעשה רגיל מתכפר גם הוא בתשובה לבדה, או שהוא זקוק גם ליום הכפורים על מנת שיתכפר.

ג. דעת רבי ישמעאל

בהמשך הגמרא שם נאמר: "שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה ברומי: שמעת ארבעה חלוקי כפרה [רש"י: שחלוקין בכפרתן זה כך וזה כך] שהיה רבי ישמעאל דורש? אמר: שלשה הן, ותשובה עם כל אחד ואחד [רש"י: שלש הן הנחלקין, שיש עבירה שהיא צריכה לזה ואינה צריכה לזה, אבל תשובה אינה מן החלוקין, שהיא צריכה לכולן]:

עבר על עשה ושב – אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנאמר: 'שובו בנים שובבים' (ירמיהו ג, כב) [רש"י: 'שובו בנים' ומיד 'ארפא' – למדת שיש עבירה שמכפרת בתשובה לבדה].

עבר על לא-תעשה ועשה תשובה – תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם' (ויקרא טז, ל)

[רש"י: 'כי ביום הזה יכפר' – למדת שיש עבירה שצריכה יום הכפורים].

עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, שנאמר: 'ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם' (תהלים פט, לג)

³ שאל "תוספות יום הכפורים": "איכא למידק: ודקארי לה מאי קארי לה? הלא התירוף פשוט כדשני לעיל: 'לא תשא וכל דדמי ליה'!"
ותירץ: "יש לומר דהכא הוה סבירא ליה למקשה דהוי דוחק לאוקומי: 'לא תשא וכל דדמי ליה', משום דקתני: 'מלא תשא ולמעלה'. והתוצן דחק עצמו ואמר דגם ברייתא זו הכי קאמר: 'מלא תשא וכל דדמי ליה ולמעלה תשובה תולה' וכו'".

[רש"י: 'ופקדתי בשבט פשעם' – למדת שיש עבירה שצריכה יסורין. ומסתברא הקל לקלה והחמור לחמורה].

אבל מי שיש חילול השם בידו [רש"י: חוטא ומחטיא אחרים] – אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקת, שנאמר: 'ונגלה באזני ד' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו' (ישעיהו כב, יד) [רש"י: 'באזני ד' צבאות' – אמר הנביא: באזני אמר הקב"ה אם יכופר העון עד תמותו. למדנו שיש עבירה שאין לה כפרה אלא במיתה]".

רבי ישמעאל חולק על כל הדעות שנאמרו במשנה ובברייתות, וסובר שיש **ארבע דרגות כפרה**, ולא שתי דרגות כפי שאמרו כל התנאים האחרים!

כיצד יסביר רבי ישמעאל את הפסוק בפרשת "אחרי מות"?

יש לשאול על רבי ישמעאל: כיצד הוא יסביר את הפסוק בפרשת "אחרי מות" "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם **מכל חטאתיכם**" (ויקרא טז, ל), שממנו משמע שיום הכפורים מכפר על כל העבירות? ועוד קשה שרבי ישמעאל הביא פסוק זה כמקור לכך שיום הכפורים מכפר על מצוות לא תעשה! והרי הפסוק אומר: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם **מכל חטאתיכם** לפני ד' תטהרו!"

שאלה זו שאל רבנו יונה בספר "שערי תשובה" (ד, יז) וזו לשונו: "על מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כי על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולים ויסורים ממרקים, יש שאלה: והלא הכתוב אומר: 'מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו'!"

והתשובה בזה כי מה שנאמר: 'לפני ד' תטהרו' - **מצות עשה על התשובה**, שנחפש דרכינו ונחקורה ונשובה אל ד' ביום הכפורים. ואף על פי שנתחייבנו על זה בכל עת – החיוב נוסף ביום הכפורים. והטהרה אשר בידינו היא התשובה ותיקון המעשים. אבל מה שכתוב: 'כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם', שהוא אמור על הטהרה שד' יתברך מטהר אותנו מן העוון ומכפר עלינו כפרה שלמה ביום הכפורים בלא יסורים, זה נאמר על מצוות לא תעשה. אבל על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכפורים תולים ויסורים ממרקים"⁴.

כלומר: בשאלתו הבין רבנו יונה שהפסוק כולו הוא הבטחה: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו". ואילו בתשובתו הסביר

⁴ יש להעיר שהגמרא בצטטה את הפסוק כתבה: "כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם", ולפי רבנו יונה היה מתאים שהיא תצטט רק את המלים: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם". ועיין בדפוס ונציא. ועיין גם בספר "תוספות יום הכפורים" בד"ה "עבר על לא-תעשה".

רבנו יונה שרק החצי הראשון של הפסוק: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם", הוא הבטחה, וכאן לא נאמר: "מכל חטאתיכם", ורבי ישמעאל הסביר אותו על מצוות לא תעשה. ואילו החצי השני של הפסוק: "מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו" הוא ציווי לחזור בתשובה מכל החטאים!

סיכום

- א. המשנה אמרה: "תשובה מכפרת על עבירות קלות – על עשה ועל לא תעשה, ועל החמורות היא תולה, עד שיבא יום הכפורים ויכפר". היא דיברה רק על שתי דרגות: תשובה ויום הכפורים, וכך גם מספר ברייתות בגמרא.
- ב. כל התנאים בברייתות שבגמרא מודים שתשובה לבדה מכפרת על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה, אך נחלקו האם לא תעשה רגיל מתכפר גם הוא בתשובה לבדה, או שהוא זקוק גם ליום הכפורים על מנת שיתכפר.
- ג. רבי ישמעאל חולק וסובר שעל כריתות ומיתות בית דין אין תשובה ויום הכפורים מכפרים, אלא צריך גם יסורים, ועל חילול השם צריך גם מיתה.

חלק ב: דעת הרמב"ם

א. פסק הרמב"ם בהלכות תשובה

הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"א ה"ג וה"ד) פסק כרבי ישמעאל: "בזמן הזה, שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה, אין שם אלא תשובה... ועצמו של יום הכפורים מכפר לשבים, שנאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' (ויקרא טז, ל). אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל, ועצמו של יום הכפורים מכפר, יש עבירות שהן מתכפרים לשעתן, ויש עבירות שאין מתכפרים אלא לאחר זמן. כיצד? עבר אדם על מצות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה – אינו זז משם עד שמוחלין לו, ובאלו נאמר: 'שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם' (ירמיהו ג, כב). עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתה בית דין ועשה תשובה – תולה ויום הכפורים מכפר, ובאלו נאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' (ויקרא טז, ל).⁵

⁵ יש לשים לב שהרמב"ם ציטט רק את המלים: "כי ביום הזה יכפר עליכם". אבל בדפוסים המדויקים הפסוק מופיע בשלמותו.

עבר על **כריתות ומיתות בית דין** ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין הבאין עליו גומרין לו הכפרה. ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורין, ובאלו נאמר: 'ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם' (תהלים פט, לג).

במה דברים אמורים? בשלא חילל את השם בשעה שעבר, אבל **המחלל את השם**, אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסורין, אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות. אלא תשובה, יום הכפורים ויסורין, שלשתן תולין, ומיתה מכפרת, שנאמר: 'ונגלה באזני ד' צב-אות וגו' אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו' (ישעיהו כב, יד)."

יש לשאול: מדוע פסק הרמב"ם כרבי ישמעאל, ולא פסק כמשנה, שכמותה סוברות גם כל הברייתות בגמרא מלבד הברייתא האחרונה?

ב. הסבר ה"לחם משנה"

שאלה מעין זו שאל ה"לחם משנה", אך רק על לא תעשה, שבמשנה נאמר שתשובה מכפרת עליו, ומדוע כתב הרמב"ם שצריך בשבילו גם את יום הכפורים. והוא תירץ אותה על פי התוספות במסכת שבועות (יב ע"ב ד"ה "לא זו").

הגמרא שם שאלה על המשנה בשבועות שאומרת ששעיר המשתלח מכפר על כל העברות, עשה ולא תעשה, כרתות ומיתות בית דין, שהרי תשובה לבדה מועילה לכפר על עשה, כמו שאמר רבי ישמעאל, ומדוע יש צורך בשעיר המשתלח?

שאלו שם התוספות שאפשר היה לשאול לא רק על עשה, אלא גם על לא תעשה, שכן המשנה ביומא אמרה שתשובה לבדה מספיקה גם לכפר על לא תעשה! תירצו התוספות שהכפרה שאמרה המשנה ביומא ביחס ללא תעשה, אינה מחילה גמורה, אלא שמקילין לו מן הדין, אבל במצות עשה מוחלין לו לגמרי, ולכן הקשתה הגמרא מרבי ישמעאל בברייתא, ולא מהמשנה.

על פי זה תירץ ה"לחם משנה" שלכן כתב הרמב"ם שלא תעשה צריך את יום הכפורים, אף על פי שהמשנה אמרה שתשובה לבדה מועילה ללא תעשה, כיון שכוונת המשנה אינה לכפרה גמורה.

אבל תירוץ התוספות קשה, וכבר כתב ה"מנחת חינוך" (מצוה שס"ד⁶) על תירוץ התוספות: "זה צריך עיון, כיון דבמשנה דיומא כולל עשה ולא תעשה דתשובה מכפרת, נראה דשוין הם!".

⁶ ס"ק יד במהדורת "מכון ירושלים".

כלומר: במשנה ביומא נאמר שתשובה מכפרת על עשה ועל לא תעשה, ומשמע שכפרת שניהם שוה, ולא שעל עשה היא מכפרת כפרה גמורה ועל לא תעשה רק כפרה חלקית.

לכן ענה ה"מנחת חינוך" תשובה אחרת על שאלת התוספות מדוע הביאה הגמרא את רבי ישמעאל, ולא הקשתה מהמשנה: "נראה דרוצה להקשות דאליבא דכולי עלמא על עשה מהני [תשובה], אם כן המשנה [בשבועות] כמאן. אבל מלא תעשה אין קושיה כל כך [על המשנה בשבועות], דהיו יכולים לאוקמי כרבי ישמעאל, דעל לא תעשה לא מהניא תשובה"⁷.

כלומר: אמנם נכון שהגמרא יכלה להקשות מהמשנה ביומא על המשנה בשבועות גם מלא תעשה, שתשובה לבדה מכפרת, אבל כיון שלגבי לא תעשה רבי ישמעאל סובר שתשובה לבדה אינה מכפרת, העדיפה הגמרא להקשות מעשה, שבו רבי ישמעאל מודה שתשובה לבדה מכפרת.

ג. הסברי ה"מנחת חינוך"

הסבר אחר בדעת הרמב"ם כתב ה"מנחת חינוך" (שם): "סתמא דש"ס שבועות יב ע"ב, דמבואר שם דקלות היינו עשה ולא תעשה, ושעיר המשתלח מכפר, ופריך: 'האי עשה היכי דמי? אי דעביד תשובה – התניא: עבר על עשה ועשה תשובה, לא זז משם עד שמוחלין לו!', ולא פריך על לא תעשה גם כן, דמבואר במשנה דיומא דתשובה מכפרת, על כרחך סתמא דש"ס כרבי ישמעאל, דרק על עשה – תשובה מועילה, ולא על לא תעשה, על כן פוסק הרמב"ם כן".

כלומר: כיון שהגמרא בשבועות הקשתה על המשנה בשבועות מדברי רבי ישמעאל, והיא לא הקשתה עליה מהמשנה ביומא, משמע שהגמרא סוברת שהלכה כרבי ישמעאל, ולא כמשנה ביומא.

⁷ א. עיין עוד ברש"י שם שהעיר על דברי התוספות שלפי הסבר הגמרא שלא תעשה הכתוב במשנתנו פירושו לא תעשה הניתק לעשה לא קשה, שכן לפי המשנה רק לא תעשה הניתק לעשה מתכפר בתשובה גם ללא יום הכפורים, ואילו לא תעשה גמור צריך את יום הכפורים. וכן אמר רבי ישמעאל שלא תעשה גמור זקוק ליום הכפורים, ולא תעשה הניתק לעשה כלול לדעת רבי ישמעאל בעשה, שמתכפר בתשובה לבדה. לפי זה רבי ישמעאל והמשנה אמרו דבר אחד. (אמנם ה"מנחת חינוך" שם כתב שלפי רבי ישמעאל כל סוגי הלא תעשה כלולים בלא תעשה, שצריך גם יום הכפורים).
ב. בספר "עלי אור" על מסכת יומא (פו ע"א ד"ה "עבר על עשה") לרב אוריאל קוקיס (מכון הרב פראנק ירושלים, תשנ"ו) העיר על התוספות שקשה על דבריהם, שכן לפי דבריהם שלא תעשה גמור אינו מתכפר לגמרי על ידי תשובה, אלא רק ביום הכפורים, אם כן מדוע לא כתבה המשנה את לא תעשה בסיפא, בין העבירות שאין התשובה מכפרת עד שיבוא יום הכפורים ויכפר. ותירץ שבחמורות אין התשובה מקילה מן העוון כלל עד יום הכפורים, ואילו בלא תעשה התשובה מקילה מיד. ודבריו קשים, שכן המשנה אמרה: "על החמורות היא [התשובה] תולה עד שיבוא יום הכפורים ויכפר", משמע שהתשובה כן מקילה גם ללא יום הכפורים.

יש להעיר על הסברו זה שהוא עצמו כתב על שאלת התוספות מדוע הקשתה הגמרא מרבי ישמעאל ולא מהמשנה שאמנם נכון שהגמרא יכלה להקשות מהמשנה ביומא על המשנה בשבועות גם מלא תעשה, שתשובה לבדה מכפרת, אבל כיון שלגבי לא תעשה רבי ישמעאל סובר שתשובה לבדה אינה מכפרת, העדיפה הגמרא להקשות מעשה, שבו רבי ישמעאל מודה שתשובה לבדה מכפרת. כך שלפי זה אין הוכחה משאלת הגמרא שהיא סוברת להלכה דווקא כמו ר' ישמעאל. עוד כתב ה"מנחת חינוך" (שם): "וגם ר' אלעזר בן עזריה ור' מתיא בן חרש נראה דסוברים כן, על כן פוסק הרמב"ם כן".

ד. הסבר הרמב"ם בפירוש המשניות

נראה לענות תשובה אחרת לשאלה מדוע פסק הרמב"ם כרבי ישמעאל, על פי מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות על משנתנו. כך כתב שם הרמב"ם: "שמור אלו העיקרים וסמוך עליהם, והוא: כשהאדם שוגג בלא תעשה ועשה, או מזיד בעשה, ועשה תשובה – מכפרים לו לאלתר... וכשהזיד בלאו ועשה תשובה – תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. וכששגג בכרתות ומיתות בית דין בדבר שחייבין עליו חטאת או שעשה עבירה שחייב עליה אשם ודאי והביא חטאתו ואשמו ועשה תשובה נתכפר לו מיד... ואם הזיד בכרתות ומיתות בית דין ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין, וכשימות תגמר כפרתו... במה דברים אמורים? בזמן שאין עבודת יום הכפורים, אבל אם יש – כבר ידעת שבשעיר המשתלח מתכפרין כל העוונות, כמו שנבאר בתחילת שבועות". דברי הרמב"ם בפירוש המשניות קרובים לדברי רבי ישמעאל, אך יש לשאול עליהם מספר שאלות:

1. שאלות על הסבר הרמב"ם בפירוש המשניות

1. היכן נאמר בגמרא חילוק זה בין שוגג למזיד? אדרבא, מכל הסוגיא לא משמע שיש חילוק כזה! אכן כבר שאל ה"שפת אמת" (בחידושי ליומא פו ע"א בד"ה "אמר רב יהודה"): "ועיין ברמב"ם בפירוש המשניות שכתב דעל עשה מכפר אפילו במזיד, ועל לא תעשה דווקא בשוגג, וצריך עיון מנא ליה הא! וגם לפי זה קשה: מאי מקשה הגמרא: 'השתא על לא תעשה מכפרא, על עשה מיבעיא?!' הא לא דמי אהדדי, דלא תעשה בשוגג, ועשה במזיד!" ולא ענה על שאלותיו.

2. הרמב"ם מנה רק שלש דרגות של כפרה ולא ארבע, ועל כרתות ומיתות בית דין כתב שצריך מיתה!

3. עוד יש לשאול שהרמב"ם כתב בדרגה השלישית: "ואם הזיד בכרתות ומיתות בית דין ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין, וכשימות תגמר כפרתו". והרי מירוק מופיע בדברי רבי ישמעאל כגמר הכפרה, ומה שייד לומר שאחרי המירוק עדיין צריך כפרה?

על השאלה השניה כתב הרב ליברמן ב"תוספתא כפשוטה"⁸ שבפירוש המשניות לרמב"ם נשמטה שורה, שבה היה כתוב בדומה לכתוב בברייתא שבגמרא: "ואם הזיד בכרתות ומיתות בית דין ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין. אבל אם חילל את השם – תשובה ויום הכפורים ויסורים תולין, וכשימות תגמר כפרתו". לפי זה מיושבת גם השאלה השלישית. אך עדיין קשה שאלת ה"שפת אמת" מנין לרמב"ם החילוק שלא כתוב בגמרא!

2. המקור לפירוש המשניות – בתוספתא

נראה שמקור דברי הרמב"ם הוא בתוספתא כאן: "רבי ישמעאל אומר: ארבעה חלוקי כפרה הן:

עבר על מצות עשה ועשה תשובה – אין זו ממקומו עד שמוחלין לו, שנאמר: 'שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם'.

עבר על מצות לא תעשה ועשה תשובה – תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' וגוי' (מכל חטאתיכם).

עבר על כריתות ומיתות בית דין מזיד ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין שבשאר ימות השנה ממרקין, שנאמר: 'ופקדתי בשבת פשעם ובנגעים עונם'.

אבל מי שנתחלל בו שם שמים מזיד ועשה תשובה – אין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, אלא תשובה ויום הכפורים מכפרין שלישי, והיסורין מכפרין שלישי, ומיתה ממרקת עם הייסורין, ועל זה נאמר: 'אם יִכַּר העון הזה לכם עד תמותו', מלמד שיום המיתה ממרק"⁹.

⁸ כפורים פ"ד עמוד 825 הערה 43.

⁹ לכאורה יש לשאול על מה שאמרה התוספתא "מי שנתחלל בו שם שמים מזיד" שבמשנה באבות (פ"ד מ"ד) נאמר: "אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם!" משמע שבחילול השם אין חילוק בין שוגג למזיד!

כבר כתבו שם הרמב"ם ורבנו יונה שאין כוונת המשנה שהשוגג והמזיד יענשו באותה חומרא, חס ושלום, אלא ששניהם יענשו בגלוי, כפי שנאמר קודם לכן: "כל המחלל שם שמים בסתר – נפרעין

מפורש בתוספתא ששתי הדרגות האחרונות עוסקות במי שחטא **במזיד** דווקא! הדבר מסתבר, שכן בכל העונשים שבתורה יש חילוק בין שוגג למזיד. למשל: מי שחטא בשוגג בדבר שזדונו כרת, בזמן שבית המקדש היה קים – היה מביא חטאת, ומי שחטא במזיד – חיב כרת. ולא מסתבר שמי שחטא בשוגג יצטרך להיענש ביסורים כמו החוטא במזיד. על פי זה ניתן לומר שהרמב"ם למד מהתוספתא שגם שתי הדרגות הראשונות עוסקות רק **במי שחטא במזיד**, אבל כאשר חטא אדם בשוגג, כפרתו קלה יותר בדרגה אחת: מי שחטא בשוגג בלאו, הוא כמו מי שחטא במזיד בעשה, ותשובה לבדה מספיקה לכפר. ומי שחטא בשוגג בכרתות ומיתות בית דין, הוא כמו מי שחטא במזיד בלאו, ותשובה יום הכפורים מספיקים לכפר¹⁰.

דיון בהסבר בתוספתא

אמנם ניתן לשאול: מתוך שהתוספתא כתבה בסיפא "מזיד", וברישא היא לא כתבה כן, משמע לכאורה שרק הסיפא עוסקת במזיד, אבל הרישא לא, שכן אם גם הרישא עוסקת במזיד - מדוע מלה זו אינה כתובה גם ברישא?
יש לענות על כך שגם במשנתנו נאמר: "חטאת ואשם ודאי מכפרין. מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה", וניתן לדייק שממה שכתבה המשנה: "מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה", ולא כתבה ברישא: "חטאת ואשם ודאי מכפרין עם התשובה", משמע שחטאת ואשם מכפרים גם בלי תשובה. אבל רש"י כתב שם: "חטאת ואשם ודאי מכפרים – ומסתמא תשובה איכא, שאם לא היה מתחרט לא היה מביא קרבן". מוכח שאפשר שדין מסוים יהיה כתוב רק בסיפא, ואף על פי כן הוא נכון גם ברישא!

3. לפי הרמב"ם והתוספתא: המשנה ורבי ישמעאל אינם חולקים!

על פי הרמב"ם בפירוש המשניות והתוספתא ניתן לתרץ מדוע פסק הרמב"ם כרבי ישמעאל ולא כמשנה: הרמב"ם פסק גם כרבי ישמעאל, וגם כמשנה, כיון שרבי ישמעאל והמשנה אינם חולקים!
המשנה דברה על מי שחטא בשוגג, ולכן דיברה רק על שתי דרגות: תשובה ויום הכפורים. ואילו רבי ישמעאל דיבר על מי שחטא במזיד, ולכן יש בדבריו שתי

ממנו בגלוי, אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם". ועיין עוד ב"ספר התשובה" חלק א עמ' סו ב"עקבי השדה" סעיף לג.

¹⁰ נראה שהמשנה לא התייחסה למי שחטא בחילול השם בשוגג.

דרגות נוספות – חמורות יותר, של יסורים ומיתה. וכל זה בזמן הזה, שאין בית מקדש, אבל בזמן הבית מי שעבר על כרת בשוגג צריך להביא חטאת¹¹.

4. מדוע לא כתב הרמב"ם בפירוש שמדובר במי שחטא במזיד?

יש לשאול: מדוע לא כתב הרמב"ם בהלכות תשובה שהדברים אמורים כשחטא במזיד? שאלה זו שאלו "עבודת המלך"¹² ו"לתשובת השנה"¹³ על הרמב"ם ולא ענו עליה¹⁴.

א. הסבר הרב קאפח

כתב הרב קאפח בביאורו להלכות תשובה: "רבנו מפרש 'עבר' האמור בש"ס בכולו היינו במזיד". לפי זה כתוב בפירוש גם בדברי רבי ישמעאל וגם בדברי הרמב"ם שמדובר במזיד! יש לשאול שדברי הרב קאפח קשים, שכן בתוספתא כתוב גם: "עבר", וגם: "מזיד"! מוכח שהמלה "עבר" לבדה אינה מלמדת שמדובר דווקא במזיד. אולי יש לומר שאף על פי שבתוספתא כתוב גם: "עבר" וגם: "מזיד", הגמרא שכתבה רק: "עבר" התכוונה למזיד.

לפי דברי הרב קאפח נוכל ליישב גם את רבנו עובדיה מברטנורא שכתב על משנה ח': "על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה - תשובה מכפרת. אבל לא תעשה שיש בה מלקות, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. ומסקנא דמלתא בגמרא, שאם הזיד בעשה ובלאו הניתק לעשה, או שגג בלא תעשה שיש בו מלקות ועשה תשובה - אינו זו משם עד שמוחלין לו. ואם הזיד בלא שיש בו מלקות - תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. ואם שגג בחייבי כריתות ומיתות בית דין - החטאת מכפרת עם התשובה. ואם הזיד בהם - תשובה ויום כפורים תולין, ויסורין ממרקין.

¹¹ א. ועיין עוד בפרקי דרבי אליעזר פרק מ"ו: "שיום הכפורים מכפר על הקלות ועל החמורות, שנאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' מכל חטאתיכם' (ויקרא טז, ל). 'מחטאתיכם' אין כתיב כאן, אלא: 'מכל חטאתיכם'. ועיין שם בפירוש הרד"ל (אות מט) שכתב שהפרקי דרבי אליעזר סובר כמשנה בסוף יומא, ולא כברייתא של ארבעה חילוקי כפרה. ולפי דברינו אין מחלוקת ביניהם! ב. מדוע בזמן שבת המקדש קיים יש צורך בהבאת חטאת לכפרה, ולא מספיקים התשובה ויום הכפורים? עיין בנספח.

¹² לרב מנחם קרקובסקי, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים, תשס"ב.

¹³ לרב ישראל יוסף הכהן רפפורט, בני ברק, תשמ"ו.

¹⁴ ועיין גם ב"ספר התשובה" חלק א עמ' לד ועמ' ס ב"עקבי השדה" סעיף טז-יז.

והני מילי כשלא חילל את השם, כלומר: שלא חטא והחטיא אחרים, אבל אם חילל את השם - אין כפרתו נגמרת עד שימות.

וכל זה בזמן שאין שם שעיר המשתלח, אבל בזמן שיש שעיר המשתלח - הוא מכפר על כל העבירות קלות וחמורות, חוץ מעבירות שבין אדם לחברו, שאין מתכפר לו עד שירצה את חברו."

דברי רבנו עובדיה קשים עוד יותר מדברי הרמב"ם, שכן בשלמא ברמב"ם הסברנו שאף על פי שזה אינו כתוב בגמרא בבבלי, כך למד הרמב"ם מהתוספתא ומהירושלמי, אך הברטנורא שכתב שכך היא **מסקנת הגמרא** קשה מאד! לפי הרב קאפח יש לומר שכוונת הברטנורא היא שזו מסקנת הגמרא בדברי רבי ישמעאל, שאמר "עבר", דהיינו במזיד, ואילו המשנה דיברה בשוגג.

ב. הסבר נוסף

עוד ניתן ליישב בדרך אחרת, שכך היא דרכו של הרמב"ם, שלפעמים הוא מעתיק להלכה את המשנה או את הברייתא כלשונה, אף על פי שהגמרא העמידה אותה דווקא בתנאים מסויימים. כך למשל כתב הרמב"ם בפרק זה עצמו (ה"ב) לגבי שעיר המשתלח: "שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה, הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון, בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו, בין שלא הודע לו, הכל מתכפר בשעיר המשתלח, והוא שעשה תשובה". מלשון הרמב"ם עולה שמי חטא לפני יום הכפורים בשוגג בדבר שזדונו כרת, והתחייב בחטאת, ועבר עליו יום הכפורים - יהיה פטור מלהביא חטאת, כיון ששעיר המשתלח כיפר לו.

אבל הרמב"ם עצמו פסק בהלכות שגגות (פ"ג ה"ט) את המשנה המובאת בגמרתנו: "חייבי חטאות ואשמות ודאים שעבר עליהן יום כפורים - חייבין להביא לאחר יום הכפורים. וחייבי אשמות תלויין פטורין, שנאמר: 'מכל חטאתיכם לפני ד' תטהרו'. כך למדו מפי השמועה שכל חטא שאין מכיר בו אלא ד' נתכפר לו".

מפורש אפוא ברמב"ם שכל חייבי חטאות ואשמות ודאים לא התכפרו בשעיר המשתלח, אלא רק חייבי אשם תלוי. כמו כן גם מי שחטא לפני יום הכפורים בדבר שחייבים עליו מלקות, או מיתת בית דין, לא נפטר מהם אחרי יום הכפורים, כפי שמפורש ב"קריית ספר" על הרמב"ם כאן, ואף על פי כן נקט הרמב"ם לשון כללית, מפני שזו לשון המשנה. כך גם בעניין ארבעה חילוקי כפרה לא כתב הרמב"ם שהכוונה דווקא במזיד, מפני שבגמרא לא נאמר כך, אך הרמב"ם עצמו לימדנו זאת בפירושו למשנה.

סיכום

- א. המשנה דיברה רק על שתי דרגות: תשובה ויום הכפורים, וכך גם מספר ברייתות בגמרא.
- ב. רבי ישמעאל דיבר על שתי דרגות נוספות, חמורות יותר, של יסורים ומיתה.
- ג. הרמב"ם פסק כרבי ישמעאל שיש ארבעה חילוקי כפרה.
- ד. לכאורה הרמב"ם לא פסק כמו המשנה.
- ה. ה"לחם משנה" הסביר את דעת הרמב"ם על פי התוספות, שהכפרה שמכפרת התשובה על לאו, אינה כפרה גמורה.
- ו. ה"מנחת חינוך" הסביר שהרמב"ם פסק כרבי ישמעאל, כיון שמוכח בגמרא במסכת שבועות שהיא סוברת שהלכה כמותו.
- ז. הסברנו את דעת הרמב"ם על פי מה שהוא עצמו כתב בפירוש המשניות, שרבי ישמעאל והמשנה אינם חולקים: המשנה דברה על מי שחטא בשוגג, ולכן היא דיברה רק על שתי דרגות: תשובה ויום הכפורים. רבי ישמעאל דיבר על מי שחטא במזיד, ולכן יש בדבריו שתי דרגות נוספות, חמורות יותר, של יסורים ומיתה.

חלק ג: האם מי שעבר עבירות חמורות אינו אומר: "מה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחליים רעים"!!

למדנו בדברי רבי ישמעאל, שנפסקו להלכה ברמב"ם, שעל עבירות חמורות צריך יסורים. אמנם לפי מה שהסברנו בדעת הרמב"ם על עבירות חמורות צריך יסורים דווקא בעבירות שנעשו במזיד, ולא בעבירות שנעשו בשוגג. אבל עדיין יש לשאול: וכי מי שעבר עבירות חמורות במזיד אינו אומר: "מה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחליים רעים"!! נאמרו על כך שלש תשובות:

א. מצוות המגנות מן היסורים

כתב רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" (שער ד' סעיף ט"ז): "עתה נדבר על מי שיש בידו עוון חילול השם, שלא יתכפר עונו [אפילו] ביסורים [אלא רק במיתה]. והנה הקדמנו, כי יש לו רפואות תעלה אם יקדש את השם יתברך תמיד. עוד **תמצא לו כפרה בהגיונו תמיד בתורה ויגיעתו בה**, כאשר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ראש השנה יח, א): 'אם יתכפר עון עלי בזבח ובמנחה' (שמואל א, ג, יד) - בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל **מתכפר בדברי תורה**. ואף על פי שהיה עוון בית עלי מחילול מצות קדשים, כמו שנאמר (שם, יג): 'בעון אשר ידע כי

מקללים להם בניו. והנה כי התורה רפואה לכל מכה נחלה מאד, על כן כתוב: 'מרפא לשון עץ חיים' (משלי טו, ד).

עוד כתב שם (שער ד' סעיף י"א): "ואם עבר אדם על כריתות ועל מיתות בית דין ועשה תשובה, אחרי כי לא נרצה העוון בלי יסורים, כי התשובה תולה ויסורים ממרקים, יכין לבו לעשות מצוות המגינות מן היסורים, כמו מצות הצדקה, כי היא מצלת גם מן המות, שנאמר: 'וצדקה תציל ממות' (משלי י, ב)..."

וכל העצות שזכרנו הן בכלל מה שאמר שלמה המלך עליו השלום: **'בחסד ואמת יכופר עון'** (משלי טז, ו), כי **קנין התורה נקרא קנין האמת**, כמו שאמר: 'אמת קנה ואל תמכור' (משלי כג, כג), ונאמר: 'ותורתך אמת' (תהלים קיט, קמב). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ויקרא רבה קדושים כה, א): 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג, יח) - עבר אדם על כריתות או מיתות בית דין, אם היה רגיל לקרוא פרק אחד ביום - יקרא שני פרקים, אם היה רגיל לקרוא פרשה אחת - יקרא שתי פרשיות.

ומשני פנים **תגן עליו התורה מן היסורים**: האחת - כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין לא ע"ב): 'תלמוד תורה כנגד כולם', והשנית - כי ישית עמלו בתורה וטרחו בה, ואשר תדד שנתו מעיניו יעלה במקום יסורים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צט ע"ב): 'כל הגופים לעמל יולדו, אשרי מי שהיגיעה שלו בתורה! ואמרו (שם כו ע"ב): 'למה נקרא שמה תושיה? שמתשת כחו של אדם...'. עוד כתב רבנו יונה (בשער א' סעיף מ"ז): 'העיקר השבעה עשר: לרדוף פעולת החסד והאמת, כענין שנאמר: 'בחסד ואמת יכופר עון, וביראת ד' סור מרע' (משלי טז, ו).

ועתה התבונן בסוד המקרא הזה. כי האמנם אם החוטא לא שב אל ד', לא יתכפר עונו בפועל החסד, כמו שנאמר: 'אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד' (דברים י, יז), ופירשו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט משלי י"א תתקמ"ז): 'לא יקח שוחד מצוה, למחול ולהעביר על העונות'. ועוד אמרו (בבא קמא נ ע"א): 'כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרו הוא - יותרו חייו', אבל מאריך אפים, ואם לא ישמעו, ימד פעולתם אל חיקם.

אכן זה שאמר שלמה עליו השלום 'בחסד ואמת יכופר עון' - על בעל התשובה דיבר, כי יש עבירות שהתשובה ויום הכפורים תולים, ויסורים ממרקים, כאשר יתבאר בשער הרביעי. והנה החסד יגן בעד החוטא וישמור עליו מן היסורים, בשגם הצל יציל מן המות, כמו שכתוב: 'וצדקה תציל ממות' (משלי י, ב).

ועוד יש עוון, והוא עוון חילול השם, שהתשובה ויסורים תולים, ומיתה ממרקת, כמו שנאמר: 'אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו' (ישעיה כב, יד). והנה כאשר האדם משתדל לתמוך ביד האמת, ויעזור אחריה ויתעורר בדבריה, והופיע

אורו לעיני בני עמו, ויחזק ידי אנשי האמת ונשא ראשם, וכתות השקר ישפילם יגיעם עד עפר, הנה אלה דרכי קידוש השם, והוד והדר לאמונתו ועבודתו בעולם, ועוז ותפארת במקדש תורתו. על כן בהרבות פעליו לקדש את השם, ולעודד האמת להכין אותו ולסעדו, ונסלח לו מעון החילול עם התשובה, בשומו האמת לעומת אשמת החילול, מדת תשובתו נגד מדת משובתו. זה באור 'בחסד ואמת יכופר עון'". רבנו יונה לא הסביר כאן במפורש מה כוונתו במלים "לתמוך ביד האמת", "ולעודד האמת", אבל בשער הרביעי הוא הסביר שהאמת היא התורה.

יש לציין שאף על פי שהאדם יכול למנוע מעצמו את היסורים והמיתה גם בזכות הצדקה והחסד, וגם בזכות התורה וקידוש השם, שורש הענין שונה: בצדקה ובחסד האדם מונע מעצמו את היסורים והמיתה כשכר של מדה כנגד מדה מול הענש שהוא היה צריך היענש: הוא מונע מהעני יסורים ומיתה, על ידי שהוא נותן לו לחם לאכול, ובגד ללבוש, ותרופות לרפא את עצמו, כך הוא לא יקבל יסורים ומיתה. לעומת זאת בלימוד תורה ובקידוש השם האדם מונע מעצמו את היסורים והמיתה כיון שהוא מתקן את החטא שהוא חטא בו במדה כנגד מדה: הוא חטא בחילול השם, וכעת הוא מתקן את החטא על ידי חיזוק התורה וקידוש השם.

ב. תשובה מיראה ותשובה מאהבה

הסבר אחר כתב הרב ב"עולת ראייה" (ח"ב עמ' שנז): "אבל לא על ידי יסורים - אף על פי שיפה הוא לנו דילירתח רחמנא עלך" [- שיכעס הקב"ה עלינו] (סנהדרין קה ע"א), ועל ידי יסורים נהיה טהורים וגדולים במעלה, אבל באמת כל חילוקי הכפרה שאמרו שיש בהם שצריכים יסורים, הם דווקא בתשובה מיראה, שהזדונות נעשו כשגגות וצריכים כפרה. אך במי ששב מאהבה, שהזדונות נעשו כזכויות, נראה שאין צריך יסורים... ועל זה אנו מבקשים שיזכנו ד' יתברך לתשובה מאהבה, שלא נצטרך ליסורים וחליים רעים, בר מינן. ואם כן המתפלל אל יוצרו יתברך שיעביר חטאיו בלא יסורים, אינו כי אם שמתפלל שיזכה ד' יתברך לתשובה מאהבה, והדבר העיקרי שבתפילתו הוא ההתרוממות הגדולה שיזכה לאהבת ד', ובתורת טפל הוא מה שלא יהיו לו יסורים".

יש לציין שמה שכתב הרב שרק בתשובה מיראה צריך יסורים, אבל בתשובה מאהבה אין צריך יסורים, כתבו פוסקים רבים: ספר חרדים (פרק סה) בשם ר' מאיר מטוליטולא - ה"יד רמה", הרי"ף ב"עין יעקב" (יומא פו ע"א), ה"מנחת

חינוך" (סוף מצוה שסד), ועוד¹⁵. אלא שהרב הסביר על פי יסוד זה את משמעות הבקשה שאחרי הוידוי.

ג. "אבל לא על ידי יסורים וחליים רעים"

הסבר נוסף שניתן לומר הוא על פי מה שיש לשים לב שלא תקנו לומר: "מה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחליים!" אלא: "מה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורים וחליים רעים!" יש לשאול: וכי יש יסורים שאינם רעים! התשובה היא: כן! יסוד זה נאמר בגמרא במסכת ערכין (טז ע"ב): "עד היכן תכלית יסורין? [רש"י: תכלית יסורין - סוף מדת יסורין. כלומר: יסורין שאין פחותין מהן. רבינו גרשום: עד היכן תכלית יסורין. כלומר: עד כמה צער קטן יחשב יסורין]. אמר רבי אלעזר: כל שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו [רש"י: שאינו למדתו כהוגן, וצער הוא לו]. מתקיף לה רבא זעירא, ואיתימא רבי שמואל בר נחמני: גדולה מזו אמרו: אפילו נתכוונו למזוג [רש"י: כוס של יין] בחמין, ומזגו לו בצונן, בצונן ומזגו לו בחמין, ואת אמרת כולי האי! מר בריה דרבינא אמר: אפילו נהפך לו חלוקו [רש"י: שלא לבשה כסדר, וצריך להופכה ולפושטה]. רבא, ואיתימא רב חסדא, ואיתימא רבי יצחק, ואמרי לה במתניתא תנא: אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שתים [רש"י: שלש ועלו בידו שתים - איכא טירחא למיהדר ולמשקל שלשית]. דווקא שלש ועלו בידו שתים, אבל שתים ועלו בידו שלש לא, דליכא טירחא למישדייהו. וכל כך למה? [רש"י: כלומר: למאי הילכתא הווי יסורין]. דתניא דבי רבי ישמעאל: כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין - קיבל עולמו. [רש"י: קיבל עולמו - כל מנוחתו לעתיד, ואי עבר עליה חד מהנך - הרי הוא יסורין]."

וכתב ה"נודע ביהודה" בתשובה¹⁶ שגם לגבי מה שאמרו בעניננו: "עבר על כריתות ומיתות בית דין - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין", מספיקים היסורין הללו שנזכרו כאן, שהושיט ידו לכיס ליטול שלוש מטבעות ועלו בידו שתי

¹⁵ "מדבר קדמות" לחיד"א מערכת ת' אות י"ח ו"בני יששכר" מאמרי חדש תשרי מאמר ד' דרוש י"ד.

¹⁶ אורח חיים מהדורא קמא סימן ל"ה.

מטבעות¹⁷. על פי זה ניתן לומר שבקשתנו היא שלא נקבל יסורים וחליים רעים, אלא רק יסורים קלים, כאלו.

סיכום

א. יש מצוות המגנות מן היסורים ואפילו מן המיתה, כמו צדקה וחסד, ותלמוד תורה וקידוש השם.
ב. ארבעת חילוקי הכפרה נאמרו רק בתשובה מיראה, אבל בתשובה מאהבה אין צורך ביסורים ובמיתה, כיון שהזדונות נהפכות לזכויות.
ג. גם יסורים קלים, כהושטת היד לכיס ליטול שלוש מטבעות ועלו בידו רק שתי מטבעות, נחשבים יסורים, ובהם יכולות העבירות החמורות להתכפר.

סיום

כתב הזוהר הקדוש בפרשת אחרי מות (דף סב ע"ב)¹⁸: "אשרי חלקם של ישראל יותר מכל העמים עובדי כוכבים ומזלות. שהקדוש ברוך הוא רוצה לטהר אותם, ולרחם עליהם, שהם חלקו ונחלתו. זהו שכתוב: 'כי חלק ד' עמו, יעקב חבל נחלתו' (דברים לב, ט)... ועל זה הקדוש ברוך הוא אהבתו נדבקות בהם. זה הוא שכתוב: 'אהבתי אתכם אמר ד' (מלאכי א, ב). וכתוב: 'כי מאהבת ד' אתכם' וגו' (דברים ז, ח). ומתוך אהבה יתירה שאוהב אותם, נתן להם יום אחד בשנה, לטהר אותם ולזכות אותם מכל עוונותיהם, שכתוב: 'כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם' (ויקרא טז, ל), כדי שיהיו זכאים בעולם הזה ובעולם הבא, ולא ימצא בהם עון"¹⁹.

¹⁷ עיין גם בספר "על התשובה" לרב סולובייצ'יק עמ' 282-283.

¹⁸ הובא בספר "ימים נוראים" לש"י עגנון עמ' רס.

¹⁹ א. זו לשון הזוהר הקדוש: "זכאה חולקיהון דישראל יתיר מכל עמין עכו"ם, דקודשא בריך הוא בעי לדכאה להו, ולרחמא עלייהו, דאינון חולקיה ועדביה. הדא הוא דכתיב: 'כי חלק ד' עמו, יעקב חבל נחלתו' (דברים לב, ט). וכתוב: 'ירכיבהו על במתי ארץ' (שם, יג). על במתי ארץ דייקא, דהא אינון אטאחדן לעילא לעילא, ועל דא קודשא בריך הוא רחמיותא דיליה אטדבק בהו. הדא הוא דכתיב: 'אהבתי אתכם אמר ד' (מלאכי א, ב). וכתוב: 'כי מאהבת ד' אתכם וגו' (דברים ז, ח). ומגו רחמיותא יתירא דרחים להו, יהב לון יומא חד בשתא, לדכאה להו ולזכאה להו מכל חוביהון. דכתיב: 'כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם' (ויקרא טז, ל), בגין דיהון זכאין בעלמא דין ובעלמא דאתי, ולא ישתכח בהו חובא".

ב. עיין גם ב"חיי אדם" כלל קמג סעיף א: "באהבת ד' את עמו כמדתו, כי חפץ חסד הוא, ולא יחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכיו וחיה, לא לצרכו ולהנאתו, כי אם יצדק מה יתן לו, כי אם להיטיב לו באחריתו. ולכן לא יום ולא יומים ממתין ומצפה לתשובת רשעים, אלא הרחיב לנו את הזמן. ותיכף בתחילת השנה והחודש נפתחים כל השערים, שערי תשובה, שערי מחילה וסליחה, והם פתוחים ועומדים עד זמן נעילת שערים ביום הכפורים...".

נספח:**תשובת המבי"ט לשאלה מדוע לא מספיקים תשובה
ויום הכפורים בזמן שבית המקדש קיים,
אלא צריך גם להביא קרבן?**

כתב המבי"ט בספרו "בית אלקים" (שער התשובה סוף פרק שני): "וענין הקרבנות שיהיה החוטא מעוכב כפרה עד אשר יקריב חטאתו או אשמו, גם [כלומר: אף על פי] שחזר בתשובה לפני הא-ל יתברך, הוא דבר צריך ביאור. כי כיון שהתשובה מכפרת על החטאים, ונקרא צדיק בהרהור תשובה בלב, מה לי בזמן שבית המקדש קיים, מה לי בזמן שאין בית המקדש קיים. ואם הוא צריך לקרבן, והוא מעוכב כפרה בזמן הבית, אם כן בזמן שאין בית המקדש קיים לא תהיה לו כפרה בתשובה עד אשר יבנה בית המקדש. והדבר ידוע כי התשובה מכפרת בכל זמן!

ולכן אני אומר כי התשובה לעולם היא מקובלת, אם גמר בלבו שלא לשוב עוד, וניחם על מה שעשה. כי היא מצות הגוף, ואינה תלויה בארץ, ולא בזמן בית המקדש. כי היא מהדברים שקדמו לעולם, ולא היה קיום לעולם זולתה. אלא שיש הפרש מה בקבלת התשובה בין שני הזמנים. והוא, כי בזמן שאין בית המקדש קיים התשובה מתקבלת על כל עוונות קלים, וחמורים עם קבלת העונש, כמו שנתבאר למעלה, בין שחטא במזיד, בין שחטא בשוגג. כי כיון שהיא מכפרת על המזיד, כל שכן על השוגג. ואופן התשובה על השוגג הוא בשיתן אל לבו שאם היה ירא וחרד מעבור על דברי הא-ל יתברך, לא היה חטא בא על ידו. והיה ראוי שידע באמת בכל פֶּעַל שרוצה לעשותו קודם שיעשנו שהוא פֶּעַל היתר, ואינו מכעיס בו את יוצרו. ולכן ינחם על מה שעשה בשוגג, וישוב לעתיד שיהיה זהיר וזריז במעשיו, שלא יאונה לו כל און. כי הצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם. ובזמן שבית המקדש היה קיים אין תשובה זו מספקת על השוגג, עד שיביא את קרבנו, וגם על קצת עוונות שאמרו חכמים שמביאין קרבן עליהם על המזיד כשוגג (כרתות פ"ב מ"ב).

וטעם זה, כי בזמן שבית המקדש קיים, ושכינה שרויה למטה במקום המיוחד, היא מכינה את האנשים לחכמה ויראת חטא יותר מזמן שאין מקום מיוחד לשכינה, אלא שהולכת אתנו בגלות בעוונותינו, ואינה נראית, אלא היא נסתרת בינינו, וכאמרו: 'ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא' (דברים לא, יח). כי לא יקרא הענין נסתר כי אם בהיותו במציאות במקום ידוע, אלא שאינו נראה ונגלה. וכן הוא הסתרת השכינה, שהיא אתנו, אלא שהיא מסותרת בעוונותינו. ולכן בזמן שהיא נגלית, היא מועילה לאנשים להשפיע עליהם רוח דעת ויראת ד'. וכמו שראינו כי מיום שנסתרה השכינה פסקה הנבואה, כי אפילו בבית שני חסרו חמישה דברים (יומא כא ע"ב), וכמו שאמר הכתוב: 'וארצה בו ואכבד' (חגי ב) חסר ה'.

וכשהאדם חוטא בזמן שבית המקדש קיים עונו חמור וגדול יותר משני פנים: האחד מצד היותו מושפע מהשכינה לקדש עצמו, ולהיותו מוכן לעבודתו, עבודת הקודש. והוא, בבחירתו הרעה ויצרו הרע, מקשה עצמו לדעת ללכת אחרי יצרו הרע.

השני מצד היותו כמעיו פנים נגד השכינה, בהיותה גלויה ומפורסמת במקום המיוחד, והוא עובר על מצוות התורה, ואינו חושש ואינו מתבייש ממנה. דמיון העבד העובר על דברי האדון בפניו, כי אין ספק שענשו גדול. מה שאין כן כשהוא עובר שלא בפניו, או בהיותו במסתר פנים ממנו. והוא בזמן הגלות, שאין האדם מוכן כל כך לעבודת ד' ויראתו, מצד הסתר השכינה. וגם נקל בעיניו לחטוא להיות השכינה נסתרת ממנו.

ועל זה חייבה תורה מלקות ומיתת בית דין, כפי החטאים לעוברים שהעיו פניהם בעדים והתראה בזמן הבית, והיות השכינה גלויה, או בהיות בית דין הגדול עומד ליסר הפושעים והחטאים ולהמיתם כפי עונם, ולא חשש ולא נתבייש מהם בהיות השכינה נצבת עליהם, כמו שכתוב: 'אלקים נצב בעדת א-ל' (תהלים פג).

ולכן בזמן שאין בית המקדש קיים, ואין בית דין וסנהדרין, היסורין הבאים על החוטא מספיקים למרק את עונו כמו המיתה בזמן הבית. מצד שאין העוון נחשב כל כך חמור בזמן הזה, משני הפנים הנזכרים למעלה. כי יש מהיסורין הנחשבים ומצערין את האדם כמו המיתה, וכאמרם ז"ל (נדרים סד ע"ב): 'ארבעה חשובים כמתים וכו'. וכן החטאים שהם בשוגג אינם נחשבים כל כך חמורים כמו בזמן הבית. ולכך בזמן הבית היה צריך להביא קרבן כפרה על עונו, ובזמן הזה עם התשובה, וקצת יסורין שבאים עליו אם החטא הוא חמור, יתכפר עונו. כי אפילו בזמן הבית היו באים יסורין על מי שחטא בשוגג אם היה משהה כפרתו. וכמו שמצינו כשנסתפק לו אם חטא בשוגג או לא חטא, שמביא אשם תלוי, כדי להגין עליו מן היסורין (רש"י ויקרא ה, יז).

וכמו שאמרו (בכתובות ל ע"ב): 'מיום שחרב בית המקדש, אף על פי שבטלו ארבע מיתות בית דין, דין ארבע מיתות לא בטלו: מי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג או חיה דורסתו וכו'. וזהו כשלא עשה תשובה, שאם עשה תשובה - היסורין יעבירו מיתתו, וכמו שכתבתי. והתוספות הקשו על זה המאמר, דחזינן כמה פושעים ועובדי עבודת אלילים שמתים על מיטתם! ותירצו דעל ידי תשובה הקב"ה מיקל, ולפעמים מוחל לגמרי, או זכות תולה לו, ואינו נפרע ממנו בחייו. עכ"ל. נראה כי מה שאמר שנופל מן הגג וכו', כשלא עשה תשובה הוא, שאם עשה תשובה הוא מיקל, וקולא זו הוא על ידי יסורין חלוף המיתה, וכמו שכתבתי.

ונתבאר כי מי ששב בתשובה גמורה לפני הא-ל יתברך, שניחם על העבר ושב לעתיד, נקרא צדיק בכל זמן, בין בפני הבית, בין שלא בפני הבית. והוא מהות

התשובה, אלא שהוא עתיד לקבל ענשו אם חטא בעוונות חמורים על ידי בית דין וסנהדרין וקרבנות בזמן הבית, ועל ידי יסורין ומיתה בזמן הזה. וכן בעוונות שהם במזיד, ואפילו בזמן הבית ואין מביאין קרבן עליהם, כשישוב יתכפר על ידי יסורין ומיתה אם הם מהחמורים. ולפעמים אינה מספקת המיתה למרק החטא, והוא יתברך פוקד על הבנים כשאוחזים מעשה אבותם, וכמו שנאמר בענין העגל: 'וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם' (שמות לג, לד). וזהו שאמר הנביא ע"ה: 'ארפא משובתם, אוהבם נדבה, כי שב אפי ממנו' (הושע יד, ה), אחר אמרו: 'שובה ישראל עד ד' אלקיך וגו' קחו עמכם דברים ושובו אל ד' (שם, ב-ג). כלומר: אחר התשובה שישבו אל ד', והרי הם צדיקים, ארפא משובתם, והם היסורין על העוונות החמורים, כי הם רפואת הנפש החוטאת בחמלת ד' עליה שלא תמות. ואמר: 'אוהבם נדבה', כי לא יספיק שאמחול להם ולא אשנא אותם, אלא גם דרך נדבה אוהבם".